

گزیده تاریخ ادبیات ایران

"از کهنترین دوران تا امروز"

دکتر مسعود گلزاری و حمیدرضا ناظمی راد

تهران: ۱۳۸۸

گلزاری، مسعود، ۱۳۱۳-

گزیده تاریخ ادبیات ایران "از کهنترین دوران تا امروز"

مسعود گلزاری و حمیدرضا ناظمی راد. تهران: کتابدار، ۱۳۸۸.

۲۷۲ ص. (کتابدار، ۱۲۳؛ مجموعه پایه، ۳)

کتابنامه ص. ۲۳۱-۲۶۴.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۸۹-۰۹-۵

۱. ادبیات - ایران. الف. ناظمی راد، حمیدرضا، ۱۳۵۲ ب. عنوان

رده کنگره: ۱۳۸۸ ۳ گی ۷ گ / PIR ۲۸۹۳ رده دیوئی: ۸۰۸

شماره کتابشناسی ملی ایران ۱۵۹۹۲۹۷

سایت وب www.ketabdar.org

پست الکترونیکی Mohseni@ketabdar.org

عنوان: گزیده تاریخ ادبیات ایران "از کهنترین دوران تا امروز"

تالیف: دکتر مسعود گلزاری و حمیدرضا ناظمی راد

حروفنگاری: پریسا وزیرپور کشمیری

طرح جلد: نسرين حاجي علي (کتابدار)

کتابدار، ۱۲۳؛ مجموعه پایه، ۳

نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۸.

چاپ و صحافی: بهمن / شمارگان: ۲۲۰۰ نسخه / قیمت: ۵۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۸۹-۰۹-۵

ناشر: کتابدار / نشانی پخش: تهران، صندوق پستی ۱۴۱۵۵/۱۹۷۳

تلفن: ۸۸۹۷۹۵۶۱ / دورنگار: ۸۸۹۷۹۵۶۰ / همراه: ۰۹۱۲۱۸۸۳۵۸۱ و ۰۹۱۲۱۷۶۵۱۲۵

فهرست مطالب

پیشگفتار ۹

شناختی از زبانهای ایرانی ۱۳

زبانهای ایرانی دوران باستان ۱۴

زبانهای ایرانی دوران میانه ۱۵

زبانهای ایرانی کنونی ۱۷

دفتر نخست: تاریخ ادبیات

پیش از اسلام ۲۳

ادبیات دوران ماد ۲۵

ادبیات دوران هخامنشی ۲۷

لوحها و سنگ نبشته های پارسی باستان ۲۹

ادبیات اوستایی ۳۵

اوستای گاهانی ۳۹

اوستای متأخر ۴۰

ادبیات دوران اشکانی ۴۵

سنگ نبشته ها و کتیبه های اشکانی / پهلوی

اشکانی ۴۶

آثار نسا ۴۶

پوست نوشته ها ۴۷

نوشته های اشکانی بر مجسمه هرکول ۴۷

سنگ نبشته های اشکانی ۴۸

آثار دورا - اروپوس ۵۰

سکه ها و مهر ها ۵۰

ادبیات دوره ساسانیان ۵۱

سنگ نبشته ها و پایروسها و مهرها ۵۲

پایروس نوشته ها و پوست نوشته ها و

مهرها ۵۹

سفال نوشته ها ۶۰

فلز نوشته ها ۶۱

سکه های ساسانی ۶۱

مهرها و مهر واره ها ۶۱

ادبیات پهلوی ۶۲

ترجمه ها و تفسیرهای اوستا

به پهلوی ۶۳

زند و بازند ۶۳

متنهای نوشته شده بر اساس زند ۶۵

متنهای فلسفی - کلامی ۶۷

شکند گمانیک و زار ۶۸

پس دانشن کامنگ ۶۹

مُجستک آبایش ۶۹

کشف و شهود و پیشگویی ۶۹

ارداویراف نامه / ارداویرازنامه ۷۰

زند و همن یسن ۷۰

پیشگویی های جاماسب ۷۱

اندرز و حکم ۷۱

اندرزهای پهلوی در کتابهای دوران

اسلامی ۷۴

جاویدان خرد ۷۵

اندرزهای مردک ۷۵

رسایل و نامه ها در آیین کشورداری ۷۶

عهد اردشیر ۷۶

مناظره و مفاخره ۷۷

درخت آسوری ۷۷

تاریخ و جغرافیا ۷۷

دفتر دوم: تاریخ ادبیات دوران

اسلامی ۱۰۹

وضع اجتماعی و ادبی همزمان با

اسلام ۱۱۱

- دگرگونیهای تاریخی ۱۱۴
- فرقه های گونه گون اسلامی ۱۱۴
- آغاز زبان و ادب فارسی ۱۱۹
- وضع گویشهای محلی ۱۲۰
- نهیضت علمی ۱۲۰
- نخستین شاعران و نویسندگان مشهور ۱۲۱

وضع اجتماعی و ادبی تا

پایان سده پنجم ۱۲۳

- ویژگیهای شعر و نثر این دوره ۱۲۴
- مکتب فلسفه مشاء و تأثیر آن بر ۱۲۵...
- شاعران و نویسندگان و حکمای دوره ۱۲۷
- ابوزید بلخی ۱۲۷
- ابوبکر محمد بن زکریای رازی ۱۲۷
- فارابی ۱۲۷
- ابن مسکویه ۱۲۸
- ابن هندو ۱۲۸
- پور سینا ۱۲۸
- رودکی ۱۲۹
- مسعود مروزی ۱۲۹
- دقیقی طوسی ۱۳۰
- کسایی مروزی ۱۳۰
- رابعه قزدار بلخی ۱۳۱
- فردوسی ۱۳۱
- فرخی سیستانی ۱۳۲
- عنصری ۱۳۲
- منوچهری ۱۳۳
- ابوالمؤید بلخی ۱۳۳
- شاهنامه ابو منصور ۱۳۳
- حدود العالم ۱۳۴
- تاریخ بلعمی ۱۳۴
- تاریخ سیستان ۱۳۴
- زین الاخبار ۱۳۴
- ترجمه تفسیر طبری ۱۳۵
- قصص الانبیاء ۱۳۵

کارنامه اردشیر پابگان ۷۸

شهرستانی های ایران ۷۹

یادگار زریران ۸۰

خدای نامه ۸۱

فقه و حقوق ۸۳

شایست و نشایست ۸۳

امید آشوبستان ۸۳

مادیان هزار دادستان ۸۴

داستان های پراکنده ۸۴

هزار افسان ۸۶

سندبادنامه ۸۶

کلیله و دمنه ۸۷

بلو هرو بوداسف ۸۸

شعر پهلوی ۸۸

کتابهای علمی ۹۰

زیج شهریاران ۹۱

تنگلوشا ۹۲

وزیدگ ۹۲

کتابهای اندرزگر ۹۲

فرهنگ ها ۹۳

ادبیات مانوی ۹۵

کتابهای مانوی ۹۶

شعر مانوی ۱۰۰

ادبیات زبانهای ایرانی میانه شرقی ۱۰۳

سغدی ۱۰۳

آثار غیر دینی سغدی ۱۰۴

نامه های کهن سغدی ۱۰۴

آثار کوه مغ ۱۰۴

سنگ نبشته ها و کتیبه ها ۱۰۵

آثار دینی سغدی ۱۰۵

آثار مانوی ۱۰۶

آثار بودایی ۱۰۶

آثار مسیحی ۱۰۶

ختنی ۱۰۶

سکایی ۱۰۷

خوارزمی ۱۰۷

بلخی ۱۰۸

نور العلوم ۱۳۵

شرح تعرف ۱۳۵

ترجمه و شرح رساله حی بن یقظان ۱۳۶

دانشنامه علانی ۱۳۶

التفهیم ۱۳۶

زبان و ادب فارسی از میانه سده پنجم تا

اوایل سده هفتم ۱۳۷

شاعران و نویسندگان و حکمای این دوره ۱۳۸

فخر الدین اسعد گرگانی ۳۸

باباطاهر ۱۳۹

اسدی طوسی ۱۳۹

قطران تبریزی ۱۳۹

ناصر خسرو ۱۴۰

مسعود سعد سلمان ۱۴۰

عمر خیام ۱۴۱

حکیم سنائی ۱۴۱

رشید و طواط ۱۴۲

انوری ۱۴۳

خاقانی ۱۴۳

نظامی ۱۴۴

عطار ۱۴۴

ابوالفضل بیهقی ۱۴۵

هجویری ۱۴۵

عنصرالمعالی کیکاووس ۱۴۶

خواجه نظام الملک ۱۴۶

خواجه عبدالله انصاری ۱۴۶

محمد غزالی ۱۴۷

احمد غزالی ۱۴۷

عین القضاة همدانی ۱۴۸

ابوالمعالی نصرالله ۱۴۹

حمیدالدین بلخی ۱۴۹

نظامی عروضی ۱۴۹

محمد بن منور ۱۵۰

وراوینی ۱۵۰

عوفی بخارانی ۱۵۰

شمس قیس رازی ۱۵۱

وضع اجتماعی و ادبی ایران در سده های

هفتم و هشتم ۱۵۳

وضع زبان و ادب فارسی این دوره ۱۵۴

رواج نثر ۱۵۵

سیک نثر فارسی این دوره ۱۵۵

شاعران و نویسندگان و حکمای مشهور ۱۵۶

مولوی ۱۵۶

زرتشت بهرام پژدو ۱۵۷

عراقی ۱۵۷

سعدی ۱۵۸

سیف عرفانی ۱۵۸

شیخ محمود شبستری ۱۵۹

امیر خسرو دهلوی ۱۵۹

اوحدی مراغه ای ۱۶۰

خواجوی کرمانی ۱۶۰

عبید زاکانی ۱۶۰

سلمان ساوجی ۱۶۱

حافظ ۱۶۱

شمس تبریزی ۱۶۳

منهاج سراج ۱۶۳

محمد زیدری ۱۶۳

نجم الدین رازی ۱۶۳

خواجه نصیرالدین طوسی ۱۶۳

عطاملک جوینی ۱۶۴

عزیز نسفی ۱۶۴

وصاف الحضرة ۱۶۵

حمدالله مستوفی ۱۶۵

شمس الدین افلاکی ۱۶۵

وضع اجتماعی و ادبی ایران سده نهم و

آغاز سده دهم ه. ق. ۱۶۷

ویژگیهای شعر و نثر فارسی این دوره ۱۶۷

شاعران و نثر نویسان و حکمای مشهور ۱۶۸

تراجم و شرح احوال نویسی ۱۷۳

وضع اجتماعی و ادبی سده دهم تا میانه

سده دوازدهم ه. ق. ۱۷۵

دانش های ادبی فارسی ۱۷۶

صفویه، دوره فرهنگ نویسی ۱۷۶

فرهنگ های معروف دوره صفوی ۱۷۷

شیوه های سخنوری و تحول ادبی صفوی ۱۷۸

ویژگیهای شعر دوره صفوی ۱۷۸

ویژگیهای نثر دوره صفوی ۱۷۹

داستان نویسی ۱۷۹

- تاریخ نویسی ۱۸۰
تراجم احوال صوفیان ۱۸۰
تذکره نویسی ۱۸۰
شاعران و نثر نویسان و حکمای مشهور ۱۸۱
- نهضت بازگشت ادبی.
سده سیزدهم ه.ق ۱۹۳
- انجمن ادبی مشتاق ۱۹۳
انجمن ادبی نشاط ۱۹۴
انجمن ادبی خاقان ۱۹۴
نهضت بازگشت ادبی ۱۹۴
نثر دوره قاجاریه ۱۹۵
تذکره های مهم این دوره ۱۹۶
شماری از شاعران و نثر نویسان نهضت بازگشت ۱۹۷
ادبیات دوره مشروطه ۲۰۳
دیگرگون شدن نثر فارسی در مشروطه ۲۰۴
صنعت چاپ و چاپخانه در ایران ۲۰۴
روزنامه نویسی ۲۰۵
روزنامه های مهم فارسی خارج از ایران ۲۰۶
مدرسه دارالفنون و برخی از رجال مهم ۲۰۷
طالبوف ۲۰۸
حاجی زین العابدین مراغه ای ۲۰۹
میرزا ملکم خان ۲۰۹
تعزیه و شبیه خوانی ۲۱۰
بازیهای فکاهی ۲۱۰
نمایشنامه نویسی جدید ۲۱۱
طنز و طنز نویسی در دوره مشروطیه ۲۱۱
- سید اشرف الدین حسینی ۲۱۲
علی اکبر دهخدا ۲۱۳
شعر دوره مشروطه ۲۱۴
شماری از شاعران دوره مشروطه ۲۱۴
- نگاهی کوتاه به رمان و داستان از مشروطه به بعد ۲۱۹
- جمال زاده ۲۲۰
هدایت ۲۲۰
بزرگ علوی ۲۲۱
چوبک ۲۲۲
آل احمد ۲۲۲
ساعدی ۲۲۳
گلشیری ۲۲۳
عصر نیما ۲۲۴
نیما یوشیج ۲۲۵
شهریار ۲۲۶
شاملو ۲۲۶
مشیری ۲۲۷
اخوان ثالث ۲۲۸
سپهری ۲۲۹
فرخزاد ۲۳۰
منابع و ماخذ ۲۳۱
برای آگاهی بیشتر ۲۳۸
وب سایتها ۲۶۱
مجلات الکترونیکی ۲۶۲
نمایه ۲۶۵

به نام آن که او نامی ندارد
به هر نامی که خوانی سر بر آرد

پیشگفتار

سپاس بی‌قیاس به آستانه کبريایی آفریدگار دانا و توانا و درود نا محدود بر واپسین پیامبران حضرت محمد مصطفی (ص)، و بر مسندنشین سریر ولایت امیرالمؤمنین و امام المتقین حیدر صفدر علی عالی اعلی و دودمان پاکش صلوات الله و سلام علیه.

با نگاهی گذرا و کوتاه، متوجه می‌شویم که بهره‌گیری از میراث فرهنگی پیشینیان، بزرگترین رهنما و عامل پیشرفت معنوی و از آن والاتر، شناخت استقلال فرهنگی و فرهیختگی ملی است که تا امروز تاریخ به خود ندیده است. افزونی نشر، تأثیر مستقیم در آرایه و گستردن آگاهیها و شناساندن فرهنگ در میان فردفرد جامعه دارد، اما باید توجه داشت دستیابی به این منبعهای مورد نیاز چه‌گونه و تا چه اندازه آسان خواهد بود! از این روی، به این نتیجه می‌رسیم که باید انتشارات آن گونه سازمان داده شود تا بتوان به گونه‌ای اثرگذار و پذیرنده از آنها بهره‌برداری گردد.

در تاریخ ۱۳۷۵/۶/۱۸ شورای عالی برنامه‌ریزی در سه صد و بیست و چهارمین نشست خود برای رشته کتابداری و اطلاع رسانی که سالها بود به صورت کلی آرایه می‌شد، برای دوره کارشناسی طرح نویی ریخت و برخی از درسهای آن را زیر عنوان "گرایش: علوم انسانی و اجتماعی، هنر، علوم پایه، علوم پزشکی، علوم فنی، و علوم کشاورزی، رشته را تخصصی‌تر کرد (ناگفته نگذاریم که برخی از واحدهای گرایش علوم انسانی و هنر، سالها پیش از مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی تدریس می‌شده است)، و به صورت ۳۰ واحد درسی در هر گرایش به وزارت فرهنگ و آموزش عالی جهت اجرا ابلاغ گردید.

نگارنده بیش از ۲۰ سال است که همکاری بسیار تنگاتنگی را با گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی در واحدهای "رودهن"، "تهران شمال"، "تنکابن"، و ... دانشگاه آزاد اسلامی داشته و تدریس شماری از درسهای گرایش علوم انسانی و هنر و درسهای پایه و اختیاری را با توجه به تخصص و عشق و علاقه‌ای که به دانستنیهای گونه‌گون بر عهده دارد، بر همین اساس بر آن شد تا درسهایی را که به صورت جزوه و پلی کپی ارایه داده می‌شد — روشنتر بگویم، هر مدرسی به سلیقه شخصی — همان‌گونه که برای هر یک از درسهای تخصصی کتابها نوشته و ترجمه شده تا راهگشای دانشجویان این رشته گردد، برای یک دست شدن و یک‌نواختی بعض از درسهای تدریس شده — با توجه به سر فصل هریک — در حد شناخت بهتر و بیشتر دانشجویان علوم انسانی، به صورت کتاب درآورده و با انتشار آنها، این راه دشوار را در حد بضاعت علمی ناچیز خود، هموار و آماده سازد. در این راه گران سنگ آقای حمیدرضا ناظم‌راد، جوانی پُر شور و نام‌جوی و ستاینده به یاری و کمک آمده و با شجاعت تمام پذیرای سر و سامان دادن و آراستگی دفتر دوم (دوران اسلامی) کتاب شدند. به حق که به زیبایی هرچه تمامتر در زمانی نه چندان دراز، آن را بیاراست و آماده چاپ کرد.

این کتاب گزیده‌ای از تاریخ ادبیات ایران از دوران مابدها تا امروز است — البته حق آن بود که از ایلام آغاز شود که خود از مخترعان خط در جهان باستان است و بیش از دو هزار سال پیش از روی کار آمدن مابدها، نخستین پاسداران بخش گسترده‌ای از ایران زمین بوده‌اند — و برای دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی "درس تاریخ ادبیات ایران" و دانشجویان رشته ادب فارسی "درس تاریخ ادبیات ۱" تدوین یافته است تا مقدمه‌ای بر کاوشهای آینده آنان باشد. هدف این است که ذهن دانشجویان، آماده فراگرفتن مطالب اصلی ادب فارسی شود و پیش از گام نهادن در راهی دشوار که در آینده در پیش دارند به اجمال، آن را بشناسند.

با توجه به گستردگی دامنه کار ناگزیر دوران پیش از اسلام را چکیده‌وار و از دوران اسلامی شماری از شاعران و مؤلفان و برخی از آثار نادیده گرفته شده و توجه بیشتر به آثار و نویسندگان و شاعرانی بازگردانده شده که بیشترین نفوذ را بر ادبیات این سرزمین اهورایی داشته‌اند و آثارشان به نحوی میراث ادبی و فرهنگی جهانی را بی‌نیازی بخشیده است. در این کتاب از سنگ‌نبشته‌ها، لوح‌ها و پوست نوشته و ... گرفته تا منظومه‌ها و کتابهای گونه‌گون با توجه به اوضاع اجتماعی و سیاسی و هنری دورانهای مختلف و سبکها و شیوه‌ها، توجه شده است. به هر روی، "گزیده تاریخ ادبیات ایران" در دو دفتر سر و سامان داده شده است:

دفتر نخست با سرنامه "ادبیات ایران پیش از اسلام" و دفتر دوم "ادبیات دوران اسلامی تا امروز" را بسیار فشرده می‌پوشاند.

در این مجموعه، ادبیات هر دوره از نگاه ساختاری به دوره‌های زمانی ویژه‌ای تقسیم شده و سپس مطلبهای زیر بررسی شده است:

پیشینه تاریخی: موقعیت جغرافیایی و تاریخی، تحولات سیاسی و اجتماعی، گرایشهای مذهبی و فلسفی، جریانهای فکری و هنری و زبان و ادبیات؛

نظر اجمالی: نگاهی گذرا بر آثار ادبی گرانقدر و شاهکارهای ادبی، سیمای درخشان شعر و ادب، انواع آثار ادبی (شعر، علوم گونه‌گون، نمایشنامه، آثار انتقادی، و ...)، محتوا، قالب و شیوه پرداخت آثار در دوره مورد بررسی؛

شخصیتها: معرفی زندگی، آثار و نفوذ شخصیتهای درخشان هر دوره و بررسی و ارزیابی اندیشه‌ها، زبان، سبک، و حال و هوای آثار این شخصیتها.

برای به‌جا آوردن شرط بلاغ، این توصیه نیز بایسته است که دانشجویان دوره کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی و ادب فارسی، پس از پایان این دوره نیز بار دیگر این کتاب را بخوانند تا خود را برای تحصیل در رشته‌ها و دوره‌های بالاتر به‌ویژه خواندن ادب فارسی، آماده سازند و در آن فضا تنها به گفت و شنید دانشکده و پدید کردن توانایی نپردازند.

نخستین گام در این راه پُر فراز و نشیب را "نشر کتابدار" برداشت تا بدانجا که از دیگر استادان و کتابداران متخصص دعوت کرد تا برای تولید دیگر درسنامه‌های موضوعی در گرایشهای گونه‌گون با "نشر کتابدار" همکاری و شرکت کنند. از آقای حمید محسنی که خود از شیفتگان و فرزندان این رشته است، نهایت سپاس را دارد که جهت برکشیدن کتابهای درسی گرایشها و درسهای پایه این رشته، افزون بر کتابهای تخصصی، انتشار این سلسله کتابها را هم پذیرا شدند؟ از همسرم دکتر مهردخت وزیرپور که مجال جمع‌آوری جزوه‌ها و پلی‌کپی‌ها و تألیف این کتاب را به من داد ممنونم؛ از یاران و عزیزان دانشجوییم که مرا در این راه تنها نگذاشتند به‌ویژه آقای مانی فرسایی صمیمانه تشکر می‌کنم؛ از خانم پریسا وزیرپور کشمیری که با شکیبایی بسیار به‌هم ریختگی‌ها و بدقلقی‌های مرا به هنگام حروف نگاری، تحمل کردند تشکر می‌کنم؛ از خانم نسرين حاج علی که به هنگام صفحه آرایی خواسته‌های مرا با بردباری پذیرا شدند سپاسگزارم.

در پایان از تمامی همکاران در مؤسسه "نشر کتابدار" که امکان چاپ و نشر این مجموعه را فراهم کرده‌اند به‌ویژه آقای بهرام محسنی، و هم‌چنین از چاپخانه بهمن و مدیر محترم و کارکنان آن که برای چاپ این کتاب زحمت کشیده‌اند نیز بسیار بسیار متشکرم. سرافرازی و ارجمندی همگان را از درگاه حضرت حق خواهانم.

یا علی مدد

مسعود گلزاری

تهران: زمستان ۱۳۸۷ خورشیدی